

Magyar sors, magyar „fátum” Ady Endre és Jászi Oszkár élete tükrében*

Az előadónak – ha már ilyen címet választott – több mint illő: kötelessége azzal kezdeni, hogy elmondja: volt, van és lesz magyar sors. Mint ahogy igaz ez bármely más nemzetre is.

Ám Sorson az előadó nem a fátumot, hanem „csak” a meghatározottságok azon együttesét érti, amelyek a cselekvő ember lehetőségeit oly’ erősen beszűkítik, oly’ annyira nem engedik azt történni, amit elérni szeretnénk, hogy úgy érezzük: valaminek a markában vagyunk. Nos, ezt nevezem Sorsnak. Sokszor azért is a Sors markában érezzük magunkat, mert a mainál többnyire bizonyosan mostohább körülmények között élt felmenőinktől örökölt génjeinkben égetten hordozzuk a sorsszerűség érzését.

Ha a *másik* Költő azt mondja: *Mikor mozdulok, ők ölelik egymást*, és azt is mondja: *Tudunk egymásról, mint öröm és bánat/Enyém a múlt és övék a jelen/Verset írunk – ők fogják ceruzámat/s én érzem őket és emlékezem*, akkor napnál világosabb, hogy számos esetben a Végzet hatalmát véljük látni ott is, ahol „csak” a meghatározottságok munkálnak.

Miközben a meghatározottságokat – jelentős mértékben – messze nem természetfeletti erők, természeti adottságok, hanem „csupán” embertársaink, s magunk döntései, számos esetben rossz döntéseink hozzák létre. A 19. század egyik zsenije ír arról, hogy *azt, amit minden egyes ember akar, mindenki más megakadályozza, és azt, ami kialakul, senki sem akarta*. Ebben egyszerre látszik – hogy valami nagyon ismertre utaljak – a mozgástér és a kényszerpálya dialektikája.

Tehát leszögezhetjük: a Sors, vagyis a meghatározottságok együttese a cselekvő ember lehetőségeit bár tetemesen beszűkíti, helyenként és időnként szinte a végzetszerűségig beszűkíti, ám *mindig van lehetőség a választásra*. Előadódhat, hogy e lehetőség csupán annyi: nem elfutni a halál elől. Mint tette – mondjuk – Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki 1944 karácsonyán *választott halált* halt. Mint ahogy választott halált halt a kommunista Nagy Imre is 1958 júniusában. Számos ízben természetesen a halál sem lehet választott, hanem az bizony elkerülhetetlen. Ám akkor sem mindegy – mert a

példáknak igenis van súlyuk, jelentőségük, s akár akarjuk akár nem: mindenkor példát adunk –, hogy ki hogyan néz szembe a végzetével.

Ám most mondanivalónk veleje az, hogy a Sors **nem** szinonimája a *végzetnek*. A végzetnek a fátum a szinonimája. Én tehát a Sorsról beszélek, s teszem ezt azért, mert ennek a szónak hatalmas a vonzása, figyelmet kelthet a használója. És erre a figyelemre kiváltképpen szükség van mai világunkban. Abban a világban, ahol társadalmi méretekben drámaian csökkent a megfontolt gondolat, s általában a tudás súlya. Számptalan oka van ennek, s közöttünk bizonyosan kitüntetetten fontos, hogy drámaian lecsökkent azoknak a száma, akik még egyáltalán olvasnak.

Olvasnak azért, hogy igényesen gondolkodhassanak.

*

Et nunc venio ad fortissimum. Amikor 1961-ben megjelent Horváth Zoltán Magyar századforduló c. munkája, akkor az a reveláció erejével hatott. Mert a „második reformnemzedék” elnevezéssel illette azokat a polgári radikálisokat, akiknek nagy lobogású vezére Jászi Oszkár volt. Az a Jászi Oszkár, aki – mint tették ezt oly sokan – magát nem csupán magyarnak, sokkal inkább magyarnak tartotta, mint azokat, akiknek felmenői sokkal régebben e hon magyar ajkú lakói voltak, mint az ő felmenői.

Jászi Oszkár ellenben Jakubovics Oszkárnak született, s őt bizony a kortársai közül sokan az idő múlásával sem Jászinak, továbbra is inkább Jakubovicsnak tartották.

Volt ebben valami sorsszerű.

Az 1875-ben született Jászi Oszkár Nagykarolyban, a piarista gimnáziumban konkolárisa volt az 1877-ben Érmindszenten született Ady Endrének. Barátságuk nem ekkor, hanem felnőtt éveikben alakul ki.

Jászi Oszkár 1912-ben jelentette meg *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című könyvét. Bár fél évtizednyi munka, rengeteg empirikus tudás összegződik benne, szerzője nemhogy a politikára nem hatott, még tartalmas vitákat sem tudott kiváltani vele. Eszmetársai természetesen méltatták, ám a hazai ellenfelektől csak gorombaságokra, alaptalan gyanúsítgatásokra futotta, ráadásul, a nemzetiségi vezetők körében is csak vegyes visszhangot keltett. A várt kedvező hatás elmaradásában Jászinak *is* volt a szerepe. Mert szenttelen tudósi alapossággal taglalva a téma

összetevőit jóval kevesebb figyelmet fordított arra, hogy a politikus ösztönös megérzéseivel, állandó veszélytudatával kezelje témáját. Nem súlya szerint mérlegelte, hogy akkor már a nemzetiségi kérdés a külpolitikai-hatalmi világ részévé vált.

Ady Endre ellenben – bizonyára áradó költői lelke miatt is – áradó lelkesedéssel üdvözölte munkáját. A csupa-csupa szaggatottságú írás szokásos méltatásnál messze több. Egyenesen *magasztalása* Jászinak. A csalódott férfiúnak ez nem csupán akkori keserűségére, egész élete kudarcos voltára bizonyul majd balzsamnak.

Gondoljuk meg: az 1918. évi polgári demokratikus forradalomnak Károlyi Mihály mellett – mögött – csak Jászi Oszkár a másik emblemikus figurája. Jászi Oszkár még nincs 45 esztendő, amikor végleg elmegy hazájából, s onnan közel negyven esztendőn keresztül csupa kudarc, keserűség, meddő várakozás az élete. És ha egy nemzet mind a mai napig nem néz szembe a hibáival, képtelen meglátni e forradalom *pozitív* jelentőségét, bűnbakgyártók által hagyja magát félrevezettetni, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy – minden valódi nagysága ellenére – az emigráns Jászinak nagy szüksége lett az Ady Endre által történt magasztalására. 1912-ben még csak az akkori csalódottságára volt balzsam a sok-sok elismerés. Az aggastyánnak ellenben – ismételjük – már egész élete igazolásául kellett azok a sorok, amelyek ebben a magasztalásözönben találhatóak.

Betűk a betűtlenség korából, hazafias jelszó az útonálló ragadozás patriótáinak falánk száján, levegő a kénköves barlangokban. Jásziban a magyarság megkapta a *hazafiasság újrakeresztelő szakramentumát, ... a szabad szabadságot s azt a magyarságot, amennyi s amilyen még sohasem lehetett.* Jászi géniusza némileg azoké a nagy hadvezéreké, akik úttalanul érkezvén *hadseregüket még jóformán össze sem szedték, előbb utakat vernek neki a zordon Alpokon át. De a hannibáli, a napóleoni pszichénél fejlettebb, emberibb, forróbb az övé.* Még hosszan idézhetnénk Adynak a valóságtól történt elrugaszkodásait, ám aligha van szükség rá. Így is világosan látszik, hogy Jászi mily „mértéktartóan” rendelkezett testamentumában, amikor a sok magasztalás közül majdani hazai sírjára „csupán” a szélesebb körökben ma is valamelyest ismert sorokat kívánta vésetni: *S hogy folyósan*

szélesedtek az ő útjai, úgy ömölgettek felé mindenünnen ... a magyar becsületesek és intellektuelek útjai.

Történész oklevél nélkül, a honi históriában való némi tájékozottság alapján is elmondható: Jászi Oszkárnak addig a pontig valóban *folyósan szélesedtek az ő útjai*, hogy a következő esztendőben, 1913-ban megszervezett kis Polgári Radikális Pártja élén nemzetiségügyi minisztere lehetett a polgári demokratikus forradalomnak, ám abban, hogy már 1918. december 10-én lemondott tárca nélküli nemzetiségügyi miniszter állásáról, abban bizony – való igaz: ennél is súlyosabb tényezők mellett – ugyancsak ott volt az a tény, hogy a Költő állításával szemben Jászi irányában egyáltalán nem ömölgettek *mindenünnen ... a magyar becsületesek és intellektuelek útjai*.

Tévedésbe esnénk, ha nem látnánk meg, hogy Ady Jászival szembeni pozitív mértékvesztése nem egyéni hiba. A sok magasztalással hívja fel a figyelmet arra, hogy végre valaki – az agg Mocsáry Lajos után – szembenéz azzal az irgalmatlanul nagy problémahalmazzal, amiről a magyar uralkodó osztályok (pedig a Birodalom minden második állampolgára nem magyar ajkú volt) igazából csak az erő nyelvén akartak tudni.

Mivel előadásunk középpontjába a Sorsot helyeztük, nem mondhatunk búcsút Ady írásának annak befejező passzusa szemrevétele nélkül.

Valamikor azt beszélgettük valakivel, micsoda nagyérvés kezét szorítani olyan emberrel, kiről tudjuk, hogy szobrot fog kapni. Száz esztendőnél is több múlt el, hogy Ady Endrét a nagy érvés elfogta, ám – a különben minden alappal elgondolt – Jászi-szobor magyar földön máig nem készült el. Ennek számos okát előadásunkban még csokorba gyűjtjük, ám Ady másik fájdalmas tévedésére már itt utalnunk kell. Az elmúlt évszázadban a Dunának és Oltnak bizony nem volt, nem lett egy a hangja. Bár ezen előadás csekélyke szerzőjének természetesen mély meggyőződése szerint Ady Endrének egyszer bizonyosan igaza lesz, ám addig – és ebben is bizonyos – mind a Dunán mind az Olton még nagyon sok víznek kell lefolynia. A zseninek ellenben természetesen igaza van abban, hogy a szobor is

legtöbbször az elevenek galád szerencsejátéka a gazdag halottakkal. Majd ismét téved akkor, amikor Jászi Oszkár szobrát már 1912-ben virtuálisan létezőnek mondotta: Milyen más szobor már is a Jászié: ő megcsinálta az új una eademque nobilitását Magyarországnak s ezek továbbélése, jövődő harca az ő szobra a régi una eademque nobilitás összetörendő kőbálványain.

Zsenisége tudatában Ady Endre számtalan esetben nem habozott másokról gyilkos szavakat írni, mondani. Jászihoz ellenben – a valóban ritka férfibarátságok egyik megejtően szép példajaként – egészen elképesztő alázattal viszonyult. *S ha van valamit érő, tovább szálló; továbbküzdő szép és jó az én kicsiny munkámban s életemben – fejezi be írását –, csak abban és ott, ahol és miben a Jászi utakkal összetalálkozhatott.*

*

A Jászi utakkal történt összetalálkozás a kishemes-sarj és a frissen asszimilált magyar találkozás. Abban a világban, ahol az ország modernizálódása öles léptekkel ment előre, s ahol e fejlődés számos visszásággal, társadalmi feszültséggel is társult. E feszültségek egyike a zsidókérdés volt. A leegyszerűsítő, sőt félrevívő ábrázolásokkal szemben Ady Endre költészete sem mentes a helyenkénti antiszemita megnyilatkozásoktól. Ennek fényében még nagyobb súlya van a Jászi Oszkárhoz fűződő barátságának.

Minden semmirevalónak,/Gácsnak, svábnak és zsidónak/Grádics adatott/Itt alatt már csak egyedül/Maradok – írja esztendővel korábban, 1911-ben a Seregesen senkik jönnek című versében. Majd a harmadik strófában kimondja, hogy idegenellenességének oka a magyarság=ő kirablása.

Seregesen senkik jönnek,/Megrabolnak, elköszönnek/Gúnnyal, szabadon,/Mi bennem gyűlt, mindenkié/A vagyon.

A következő strófában megjelenik a magyarság mély megosztottsága, s vele az ő kizsákmányoltsága: az úri, léha nullák rajának a heresége. *Mind a szépet, amit hoztam/S ami új, nagy, átkozottan/Sok, pazar ige:/Úri, léha nullák raja/Söpri be.*

Az utolsó előtti versszakban az asszimiláltakat álmagyaroknak, önmagát pedig az egyetlen valakinek mondja:

Álmagyarok s jöttment népség/S címeres, ronda cselédség/S nagyúri nagyok:/Ez időben, itt, valaki:/Én vagyok.

A befejező strófa a magabiztosság, az erőltetett magabiztosság, a holnap szétmálló magabiztosság költészete:

Új ígéim tán nem hatnak,/Rossz frigyem elhagyhatnak/S nőhet a fülem,/De nem lesz itt semmi, soha/Nélkülem.

*

Ady Endre édesanyja református lelkipásztori család sarja, ő református nevelést kapott, református iskolába járt, majd, mivel gimnáziumba szánták, az erősebb katolikus népiskolába jártak, így került a piaristákhoz. Istenes verseinek kulcsát mégis Németh László adja a kezünkbe, aki miután azt írja, hogy *„a magyar sors: emberi sors is, s a végzet helyi pribékjeinek s angyalainak csak a magyar kosztümöt kell levetniök, hogy mint az örök elvontságok: Élet, Halál, Isten – állják őt körül egy kálvinista Theatrum Mundi deszkáin. A metafizikai, vagy ha úgy tetszik, teológiai érzésnek egész különös iskolája ez: a faj sorsa hozzászoktat a sorshoz, a patrióta a heveny bajok mögött embermagjával a végzethez beszél – bár láthatjuk: veretes szavakkal, s hozzá méltó tömörséggel az örök elvontságok: Élet, halál, Isten kérdését egyszerre és pontos arányossággal egyszerre illeszti az egyetemeshöz és a nemzetihez, mégis körmondatának a befejező szavai mondják a legtöbbet – , s küldetésnek érzett pályája teremt Istent neki.*

Azért, hogy figyelmünk tisztán irányulhasson az istenes versek miértjére, szükségesnek tűnik, hogy némileg saját szavainkkal ismételjük meg a befejező gondolatot: Ady Endre számára az ő *küldetésnek érzett pályája teremt Istent.*

Németh László természetesen nem volna Németh László, ha e mélységet nem illesztené egyetemeshöz és magyar eszmetörténeti tablóba. *„Ilyen faji szorongásból táplálkozó, de azon túlcsapó vallást Nyugaton hiába keresünk: az ószövetségi zsidók, Dosztojevszkij*

oroszai bogozták így össze népi bánatuk(at) istenük természetével. Hogy a magyar szellemben megvolt a hajlam a patrióta lírából a végokok körén mint vallásos líra szállni följebb – a XVI. Század kálvinistái éppúgy bizonyítják, mint Széchenyi vagy Ady legigazibb elődje, Vajda János. De ami azoknál hajlam: Adynál dantei méretű építmény.”

Az építmény dantei méretét az előadás keretei között csupán egyetlen verssel villanthatjuk fel. 1907-ben, tehát hét esztendővel a nagy háború kirobbanása előtt, s az ugyancsak nagy hullámokat vert annexiós válság előtt is még esztendővel írja:

*Uram, háborúból jövök én,
Mindennek vége, vége:
Békíts ki Magaddal s magammal,
Hiszen Te vagy a Béke.*

Igaz, a korszak ismerői tudják, hogy a sok évtizedes béke és mind keményebben sorjázó konfliktusok eredőjében rengeteg emberben ott motoszkált a háború kirobbanásától való félelem. Ezek hű tükröként a szociáldemokrata pártok számos kongresszussal és egyéb erőfeszítéssel igyekeznek a végzetet feltartóztatni, mások a nemzetközi jogban létrehozzák a konfliktuskezelés hágai intézményeit, megállapodásokat kötnek várható háborús helyzetek valamelyest humánus keretek közé szorítására, ám az első világháború majdan bekövetkező poklát négy ilyen sorba mások nemigen szorították:

*Két rohanó lábam egykoron
Térdig gázolt a vérben
S most nézd, Uram, nincs nekem lábam,
Csak térdem van, csak térdem.*

Az utólagos tudás birtokában némi empátia is elegendő, hogy az egyéni csonkaság mögött a Birodalom eltűnését is meglássuk. A befejező strófa pedig azt a kilátástalanságot prófétálja, amely majd Trianon gyermekeinek lesz nap-nap utáni életérzése:

*Uram, láss meg Te is engemet,
Mindennek vége, vége.*

*Békíts ki Magaddal s magammal,
Hiszen Te vagy a Béke.*

*

Ady Endre mértéktelen pusztította szervezetét, s megrendült egészsége helyreállítására azt sem tette meg, amit már az akkori orvostudomány révén is megtehetett volna. Gondoljuk meg: örök szépségű sorait *Már vénülő kezemmel/Fogom meg a kezedet,/ Már vénülő szememmel/Őrizem a szemedet* 39 esztendősen írta Csacsinszának – vagyis Csinszának. A szanatóriumi kezelések sokszor alig lettek többek a *női csukák* társaságában eltöltött további önpusztításoknál. Asszonya csak 1918-ban kérte komoly orvosprofesszorok tudását, s ők a teljes lepusztultság tényét diagnosztizálták. Ám az orvostudománynak ma sincs hiteles felelete a talányra: miért van az, hogy a *hűdékes elbutulást* mutató szervezetével írja meg az *Üdvözet a győzőknek* című költeményét. És miért van az, hogy amikor 1918. október 31-én értesül *a csóvás gazember, a geszti bolond, a kan Báthori Erzsébet, az úrként magyarként egyként rongy meggyilkolásáról*, akkor – szokványos elmék vélelmezett örömnépe helyett – még mélyebben omlik össze. A jelenetet – számos leírás ellenére – aligha lehet pontosan rekonstruálni. Ám az bizonyos, hogy többé nem ír verset. Mert minden biztonnyal tudta, hogy a magyarságnak nagy vezetője, védője pusztult el.

A nemzet 1918 novemberének elején természetesnek vette, hogy Károlyi Mihály vérrel-vassal megvédte őt a lázongó *néppel* szemben. Ám hiába mondta meg nemzetének a hűdékes elbutulásban szenvedő költő, hogy *Ravatal előttetek, ravatal/Mi voltunk a földnek bolondja,/Elhasznált szegény magyarok,/És most jöjjetek, győztesek:/Üdvözet a győzőknek*, a nemzet makacsul tovább élt ábrándjaiban, s szembe fordult Károlyival. Ennek is szerepe lett abban, hogy a már akkor elkerülhetetlen vég Trianon alakját öltse.

Nincs mit eltöprengeni, hogy ki volt a valóban formátumos vezetője a magyarságnak: az a kormányfő, aki sok egyéb mellett – Szabolcsi Lajos, az *Egyenlőség* című, széles körben olvasott hetilap szerkesztője jegyzi fel – „a zsidógyűlölő cikkek ügyében nem ismert tréfát, Besztercén és Kolozsvárott betiltott két zsidóellenes hetilapot”,

s aki miután megtudja, hogy a katonai cenzúra törli a lapnak a zsidóság helytállásáról szóló híreit, akkor felülbírálja a cenzúrárt, vagy az a későbbi kormányzó, aki majd helyesli a polgári jogegyenlőséget mind súlyosabban sértő törvényeket. Természetesen ordító hiba lenne, ha nem utalnánk arra, hogy merőben más korszakban volt kormányfő az egyik, és egy másik világban kormányzott a másik. Ugyancsak ordító – bár nem kevés hangoskodó által gyakorolt – hiba lenne eltekinteni az 1933-tól nemzetiszocialista Németország bennünket is penetráló hatásáról, nem beszélve az 1944. március 19-i német megszállás irgalmatlan súlyáról. Ám a legvisszafogottabban is annyit elmondhat a historikus, hogy másként alakul hazánk sorsa, ha Tisza István az öt óvó Károlyi Mihály szavára vidékre húzódik.

– *Ennek így kellett történni*, hörögte a halálos megsebzett Tisza. És még az is, aki távolról sem osztja a predesztináció tanát, „csupán” ismeri azt a mérhetetlen szenvedésözönt, amely a Szerbiának küldött hadüzenet nyomán zúdult a magyar népre (is), érzi a Sors szelének suhogását ott a Hermina úti villában október 31-én.

Nos, mindent egybemarkolva: Ady Endre, a zseniális barát verseiben és publicisztikájában egyaránt roppant keményen – számos esetben túlzásoktól sem mentesen – ostorozta az „istentelen rablólovagok és csuhások” országát, annak miniszterelnökét, ám közben kemény kritikája a magyarság sorsa feletti mély aggodalommal is átitatott. Az életében oly sokat ócsárolt, *a magyar kultúra pálmafáján levéltetűnek is nevezett* költő recepciója már a húszas években bekövetkezett, költészete már Horthy Miklós Magyarországon érettségi tétel lesz. A polgári radikálisok ellenben – az általános, nemes, nagy emberi célok jegyében – úgy támadták a „magyar feudalizmust”, hogy közben azt a veszélyt, hogy a Szent István-i birodalom a sír szélén jár, s abba mindjárt belezuhanhat, egészen az összeomlásig nem fogták fel. Vezérükben, Jásziban ugyan volt, ám – 1912-es könyve kapcsán láttuk – nem elegendő effajta érzékenység. Az eltérés messze nem volt elégséges arra, hogy a korabeli magyar közvélemény a javára disztिंगváljon. Ha ilyenek ezek a „hazátlan bitangok”, akkor világos, hogy vezetőjük sem lehet másfajta.

Ady Endre a *Jászi utakkal* maradéktalanul azért találkozhatott, mert mindketten a társadalmi igazságosságot akarták, ha úgy tetszik a szó teljes értelmében vett demokráciáért harcoltak konok következetességgel. Erről pedig a magyar tájakon *is* a hatalmasok inkább öblös beszédekkel mondanak, mint megvalósulásáért ténylegesen tennének. Akár ezen az egyetlen ponton összegyűlt Jászi Oszkárnak a nemzettel szemben annyi „bűne” – megtévezve természetesen az Adyval szembeni, fenti különbözőségével –, hogy ne legyen számára pardon. Azért van ez így, mert Szabó Dezső 1928-ban ejtett szavai – minden túlzásuk, egyoldalúságuk, a nép és nemzet helytelen egybemosása ellenére – a lényegre tapintanak. „Elmaradhatatlan jelensége az ellenforradalomnak egy bizonyos álnacionalizmus, ... mely a Nemzetet csak az úgynevezett nemzetfenntartó elemekben látja, Till Eulenspiegel-i humorral azokat nevezve nemzetfenntartó elemeknek, akiket a nemzet eltart, helyesebben kitart.”

Ám ne elégedjünk meg a sommás magyarázattal, hanem folytassuk a probléma már megkezdett szétszalazását.

A történeti köztudatban élt, ma is élő Jászi-képet jelentős mértékben Mályusz Elemér *Vörös emigráció* című munkája éltetette, élteti. Ő a hazai historiográfia egyik jelese. A nem szakértő olvasó pedig miért is tudná, hogy ebben az esetben tehetségét, szakmai igényességét mélyen alulmúló munkát adott ki a kezéből. Az is súlyt ad a könyvnek, hogy ez az emigráció valóban ártott általában a magyarság, s azon belül a megcsonkított ország érdekének. Ám mindeközben Mályusz Elemér már munkájának címével – *Vörös emigráció* – hamisít.

Mert az emigráció valósága éppen ellenkezőleg festett. Mivel Jászi Oszkárnak nagy súlya, nagy szava volt, ezért a hamis állítás őt is vörös fénnel vonja be.

Azt a Jászit, aki nemhogy Leninnel, hanem Marx-szal is (a Magyarországi Tanácsköztársaság gyakorlatát látva végérvényesen) élesen szemben állt. Bécsi emigrációjában kereken kétszáz oldalas szöveget ír a marxizmus cáfolatára, ám kézírata inkább torzó, mint szintézis. Az idők során maga is elfeledte. Csak hagyatékának kutatása során 1982-ben lett ismert. 1983-ban Párizsban, az ottani

Magyar Füzetek könyvsorozatában jelenik meg, illegálisan kerül haza Magyarországra, ahol a rendszert lebontani akaróknak lesz az egyik ideológiai fegyvere. 1989-ben a Századévig Füzetek sorozatában *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja* címmel jut el sokakhoz, hogy azután a pillanatnyi figyelem elmúltával hatástalanná válják.

Azt a maszkot, amelyet szorgos, s messze nem tehetségtelen kezek formáltak az ő igazi arca eltakarására (is), azt reális tényezők (is) erősítik. Jászi igaz arcának eltakarása akkor nyeri el a mélyebb értelmét, ha látjuk (erre már korábban sommásan utaltunk), hogy az 1918. évi polgári demokratikus forradalom sincs a valós történelmi helyén.

Ennek a forradalomnak gróf Károlyi Mihály és Jászi Oszkár az emblemikus hőse. Az antikorszakos gondolkodás Jászit is erősen érinti, ám első helyen Károlyi Mihály emlékét sújtja. Mert a kommunista igényű, ám magát reálisan „csupán” szocialistának minősítő, négy évtizeden át országló rendszer – messze nem alaptalanul – éles vonallal választotta el Károlyi Mihály és Jászi Oszkár emlékét. Tehát *önmagában* a „négy évtized” leminősítése Károlyit igen, ám Jászit nem degradálja.

Károlyi Mihály azért kerülhetett be az akkori marxista kánonba, mert hosszú emigrációja során világnézetében mind közelebb került a kommunista szemlélethez. Illúzióit bár az idők során elveszítette, ám hitét, hogy a marxista szocializmus lesz az emberiség jövője, nem adta fel.

Jászi Oszkár antikommunizmusa ellenben élete során sziklává szilárdult.

1991. derekán hamvai hazakerültek, ám a demokratikus Magyarország nem emelte kánonjába az engesztelhetetlen antikommunista, doktriner szabadkőművest. Az SZDSZ programja szerint „elődünk Jászi Oszkár”, mégis mintegy évtizednyi kormányzati pozíciójukban ők sem tettek semmit, hogy végre legyen egy köztéri Jászi-szobor, akaratukból semmiféle más, emlékét komolyabban ápoló lépésre nem futotta.

Messze nem véletlenül. Az SZDSZ-nek kifejezetten púp lett volna a hátán, ha ápolja az egész életében sikertelenül politizáló Jászi Oszkár emlékezetét. Tehertétel lett volna számukra liberális szocializmus utáni vágyakozása is.

Az SZDSZ Jászi Oszkár szellemi örökségéből két ponton – saját és az ország javára – meríthetett volna.

1. Jászi Oszkár nem csupán református lett, hanem élete során is megtartotta ezt a hitét. E tekintetben erősen különbözött élesen egyházellenes polgári radikális híveitől, akik viszont ezen felfogásukkal az SZDSZ elődei. Minden bizonnyal a pártnak és az országnak is jót tett volna, ha türelemmel viselik a történelmi egyházak revindikációs törekvéseit.

2. Jászi szellemi örökségének ápolása a rendszerváltás után újjáéledő népi-urbánus vitára is csillapítóan hathatott volna, hiszen amikor ez a nemzetpusztító vita a harmincas években elkezdődött, akkor ő egyértelműen a népi írók oldalára állt.

Az elmúlt közel negyedszázad Jászi Oszkár számára a másik oldalon az – úgymond – „nemzetellenes bűnei”-nek felhánytorgatását, itt pedig leginkább a feledést hozta.

Jászi – az elmondottakon túl – még egyéb súlyos okokból sincs a helyén.

1. Trianon ma is seb a nemzet testén.

2. Az 1989-1990-es rendszerváltás nyomán megelevenedett az Erdei Ferenc által leírt kettős társadalmi struktúra.

3. Az anomáliáért magát Jászi Oszkárt (és általában a polgári radikálisokat) is súlyos felelősség terheli.

1. A seb fájdalmát az Európai Unió erősen enyhíti, ám mindaddig meg nem szüntetheti, amíg a szomszédok a magyar kisebbségnek nem adnak társult nemzeti pozíciót. Az igazi megbékélést itt a türelmetlenség, ott a gyanakvás hátráltatja.

Itt joggal vagyunk türelmetlenek, hiszen féltő, hogy amikor végre meglesz a vágyott társult nemzeti pozíció, addigra a kisebbséget a természetes asszimiláció létszámában feltartóztathatatlanul drasztikusan tovább gyengíti.

Ott a gyanakvásokat vaskos történelmi és jelenbeli tények táplálják.

Mindebből következően az utolsó, 1989-1990-es rendszerváltás után kialakult új helyzet – minden roppant lényeges különbözőség közepette – az 1918/1919-es forradalmak bukása utáni helyzettel erősen rokon. Ismét magasra csaptak az antikorszakos gondolkodás

tarajos hullámai. Azok árján pedig a bűnbakkeresésnek ismét nagy az ázsiója.

2. A mai társadalom zömét az előadásunkban taglalt kérdések egyáltalán nem foglalkoztatják, vagy alig érintik. Ha mégis tudnak valamit róla, ha van róla véleményük, azt kicsit is távolabb senki sem hallja. Ők alkotják a „népet”, tagjai természetesen jogilag ugyan a nemzetnek a részei, ám létfeltételeik (nem ritkán vérlázító) hiányosságai objektíve kirekesztik onnan. Fejük felett a kettős struktúrájú nemzet mentalitásában, világlátásában, történelemszemléletében merőben különböző két része egymással gyilkos küzdelmet folytat.

3. Horváth Zoltán 1961-es könyvének állításával szemben a századelő állagőrző liberalizmusának is voltak az ország korszerűsödését szolgáló eredményei. A hatalomnál gyorsabban haladni óhajtó progresszió belül 1906-ban következett be az a szakadás, amely végzetesen elszigetelte a polgári radikálisokat. Többé nem lehetett középen állni, nem lehetett kompromisszumot keresni. Azok – lettek légyen nem zsidó vagy zsidó származásúak –, akik bár tudták-látták, hogy bőven van mit tenni az ország korszerűsítéséért, *szintén* elzárkóztak a polgári radikálisoktól. Kizárólag a hatalom oldalán, a hatalmon lévőkkel való kompromisszumkeresésben látták az előrelépés lehetőségét. Vázsonyi Vilmos és elvbarátai politikája is ezt mutatja. Mai kifejezéssel élve a polgári radikálisok rendszerváltásban gondolkodtak, a mérsékelt progresszívek a rendszeren belül sürgették a változásokat.

A helyzetet – sok egyéb mellett – Szekfű Gyula magatartása is jól szemlélteti. Az 1913-ban *A száműzött Rákóczi* című könyvével magát országos botrány kellős közepén találó szerző sem kért a polgári radikálisok támogatásából, mert abban a halál csókját látta. 1927-ben pedig a *Magyar Szemle* szerkesztőjeként Szekfű a kurzus legrosszabb arcát idézve, nevüket sem említve, elrettentő példaként, őket nagyzási hóbortban szenvedőknek aposztrofálva ír Jásziról és munkatársairól. Aztán majd elismeri, hogy igazságtalanul éri őket a magyartalanság vádja – ám ezt csak magánlevélben teszi.

Bár magukat polgárinak nevezték – tragédiájukra/tragédiánkra – a polgárság zöme elhatárolódott tőlük. Értelmiségi csoportosulásként működtek. Egyik legmaradandóbb alkotásuk azoknak a munkástanfolyamoknak a megszervezése, ahol tanulni vágyó

munkások és diákok százainak adtak komolyabb műveltségi anyagot. Amikor Jászi és elvbarátai oly kíméletlenül ostorozzák az – úgymond – feudális Magyarországot, akkor fegyvereik éle számtalanszor a zsidóság jelentős részét is megsebzí. Jól mutatja ezt a *Huszádik Század* 1917. évi, zsidókérdést taglaló nevezetes vitája.

Jászi Oszkárt gyakran érte az antiszemitizmus vádja, nem ritkán kapta, kapja meg az „önantiszemita” minősítést. Mélyen igaztalanul. Mert nem tett mást, mint – ma is tanulhatnának tőle sokan, oly éles nyelvű kritikusok – „csupán” egy mércével mért. Szabó Ervinnek a koporsójánál mondotta: „Ez ország tovább ragadozó ritterek országa nem marad. Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa nem marad. Ez az ország tovább ateista papok országa nem marad.”

Tudjuk, tévedett. Ám, ha a tisztelt Hallgató honunkban ma is sok ragadozó rittert, kegyetlen pénzváltót, ateista papot lát, akkor azért se magát, se Jászi Oszkárt ne okolja. A számtalan ok egyikét bizonyosan megtalálja Jászi valós történelmi szerepe meghamisításában.

Míg Ady Endre igen, Jászi Oszkár és elvbarátai nem voltak forradalmárok. „A forradalmakat nem csinálják, a forradalmak születnek” – írja visszaemlékezésében Jászi. Ilyenkor az ésszerű lépések, cselekvések varázsütésre megszűnnek „s helyettük rejtelmes *mágneses mezők* képződnek a társadalomban, melyek irgalmatlan erővel sodornak magukhoz tömegeket, s az úgynevezett ’egyéniségeknek’ is túlnyomó többségét hatalmukba kerítik.” A forradalmi hullám emelte őket a magasba, ám ők a hatalmat nem tudták megszilárdítani, az előző rendszer itt hagyta csődtömeget nem tudták eredményesen kezelni. Ehhez idő kellett volna, az ellenben nem adatott meg nekik, mert a szomszédos nemzetek mohó nacionalizmusa zsákmányát akarta. Mohóságuk sikerét döntően az segítette, hogy a központi hatalmak elveszítették a háborút. Ám jelentős tényező volt, hogy a magyar forradalom vezetői nemigen tudtak mit tenni a „rejtelmes mágneses mezőkkel”. E mágneses mezők kevésbé lettek volna rejtelmesek számukra, ha van bennük megfelelő kormányzó erő. Ha legfőbb nemzetiségpolitikai vezetőjük – pedig mily sokat tudott a nemzetiségi kérdéstről – nem azzal a jóhiszeműséggel van irántuk, amely majd a kisantant csapdájába is belevezeti. Amikor a forradalom vezetői március 20-án – döntő mértékben az antant (saját érdekei szempontjából is kétbalkezes) politikája következtében – kieresztik a hatalmak a kezükből, Jászi régen nem miniszter. Már december 10-én

(ismételjük) lemondott tárca nélküli nemzetiségügyi miniszter állásáról, hivatalos felmentésére január 19-én kerül sor.

1936. március elsején unokatestvérének, Liebermann Pálnak vallja: „...Sokszor eszembe jut: ha kurtanemesnek vagy akár csak paraszti sarjnak születtem volna, munkám hatása megezerszeresedett volna. S általában kételyeim vannak, hogy egy idegen faj emberének szabad-e részt venni a vezető politikai életben? .. A politika nagyban szimbólumok és érzelmi reakciók dolga. Az egybeforrottságot ezekkel megszerezni sok generáció munkája kell. Talán hevesebb és türelmetlenebb voltam, semmint az adott helyzetben szabad lett volna.”

Jászinak természetesen igaza van abban, hogy a kurtanemesnek vagy a paraszti sarjnak a politizálás terén volt bizonyos előnye „egy idegen faj emberével” szemben Magyarországon a 20. század elején *is*. Ám amint a századelőn nem akar tudni a frissen asszimiláltságának tényéről, most ellenben annak súlyát a valóságosnál jóval nagyobbra teszi. Hiszen a szintén frissen asszimilált Vázsonyi Vilmosnak a politikai életútja önmagában is mutatja, hogy Jászinak sem volt megtiltva körültekintőbben, türelmesebben küzdeni politikai céljaiért. A „vázsonyizmus” az ő radikalizmusának a közelébe se ért, ám az is egy jobb Magyarországot akart. Higgadtabb politikai gyakorlat meghozhatta volna a felismerést, hogy a politika valóban „nagyban szimbólumok és érzelmi reakciók dolga.” Annak a belátása pedig hozhatott volna részeredményeket. Jászinak mélyen igaza van abban, hogy „az egybeforrottságot ezekkel megszerezni sok generáció munkája kell.” Ám az igazán kiemelkedők – és ő bizonyosan ilyen volt – esetében a tanulási idő lerövidülhet. A gondolatmenetet záró mondatát – „talán hevesebb és türelmetlenebb voltam, semmint az adott helyzetben szabad lett volna” –, annak mázsás terhe alatt ő csak a *talán* szócskával együtt volt képes leírni.

A Jászi nagysága előtt fejet hajtó történész azonban leírja: hevesebb és türelmetlenebb volt, semmint az adott helyzetben szabad lett volna.

*

Jászi Oszkár kudarcos évtizedei az emberiség azon időszakára esnek, amikor a kapitalizmus humánusabb arcot öltött. Azután a múlt

század hetvenes éveinek végétől lábra kapott neoliberalizmus visszavezetett bennünket oda, ahol bérből és fizetésből csak megélni lehet, míg a vagyonként felfogott tőke mind több hasznot hajt.

Nagy kérdés, hogy a kátyúból a történelem szekere hogyan kerül majd ki?

A demográfiai robbanás, a féktelen fogyasztási vágy/kontra számos nagytérség lakossága túlnyomó többségének kilátástalan nyomora, a klímakatasztrófa felé sodródásunk, az euró-atlanti térség eszmei elsivárosodása/kontra más nagytérségek fundamentalizmusának párbeszéd-képtelensége a legmélyebb borúlátásra is okot ad. A józan mértéktartás mégis minden jóslattól óv bennünket.

A parányi magyar sors javarészt – az eddiginél is erőteljesebben – a nemzetközi erőterek küzdelmétől, a globalizáció útjaitól befolyásoltan formálódik majd. Ám ez szemernyit sem csökkenti a magyar nemzet vezetőinek és tagjainak felelősségét. Ady Endre örökségét fel kellene ébreszteni, Jászi Oszkárét pedig a maga valójában kellene széles körök elé tárni.

Pritz Pál

* Előadasként elhangzott a Kolozsvári Akadémiai Bizottság szervezésében 2015. május 13-án.